

IRODALMUNK TÖRTÉNETE ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

Kántor Lajos és Láng Gusztáv vállalkozását a romániai magyar irodalom utolsó negyedszázadának felmérésére* a szorosán vett szakkutatáson messze túlmutató teljesítménynek tartom. Beavatott irodalomtörténészek és kritikusok nyilván találnak majd vitathatót az elődök és a kortársak megítélésében, ez azonban — meggyőződésem szerint — nem változtat azon a tényen, hogy a két szerző könyvében az első, valóban korszerű tudományos kísérletet kell látnunk művelődésünk feltérképezésére. Olyan kezdeményezést üdvözölhetünk munkájukban, amely — más monográfiákkal együtt — előkészíti a honi magyarság helyzetét, fejlődését és távlatait megvilágító szintézis megfogalmazását. Ebben az összefüggésben Kántor és Láng irodalomtörténete máris kiválóan alkalmas arra, hogy elősegítse a romániai magyarság önismeretének kimunkálását. És nem csupán a magyarságét. Irodalmunk a romániai valóságból sarjadt ki. Az egész ország szellemi életének kölcsönhatásaiban nőtt naggyá, s így eredményeinek összegezése szintén összromániai jelentőségű.

A felszabadulás előtti irodalom jellegével kapcsolatban jegyezte meg Gaál Gábor: „Irodalomról sohasem szabad gondolkodni a hozzátartozó nép (nemzetiség) nélkül“ (*Transzilvániai-e vagy romániai magyar irodalom? Korunk*, 1937. 214). Ezzel pedig azt kívánta kifejezni, hogy nép (nemzetiség) és irodalom között szerves a kapcsolat, s a viszonylat bármelyik oldala csak a másik közvetítésével ismerhető meg hitelesen. Nemzetiségről irodalmára, az irodalomról a nemzetiségre lehet következtetni.

Az irodalomszociológia szerint az irodalmi jelenség egyben szociológiai jelenség. Anélkül, hogy az irodalmat pusztán megismerésként, „cselekvési technika“-ként fognók fel, vagy másra, mint önmagára redukálnók, elfogadhatjuk azt a felismerést, amely benne a társadalom öntudatra ébredésének serkentő funkcióját látja. Nem azonosítjuk — nyilván — az irodalmat kialakulásának vagy létezésének körülményeivel. Nem tehetünk egyenlőségi jelet az alkotás és az alkotó szándéka, illetve a mű társadalmi-lélektani következményei közé. Még kevésbé mellőzzük az irodalmi „tény“ érték-mivoltát. (vö. Albert Memmi: *Problèmes de sociologie de la littérature, Traité de sociologie*, II. Paris, 1963. 299—315) Gaál Gábor megállapítása sem marasztalható el a szociologizmus vétségében. Tétele — többek között — irodalmunk letagadhatatlan társadalmi szerepére figyelmeztet és tudatosítja kölcsönhatását a romániai magyarság megváltozott létfeltételeivel. Ebben az összefüggésben jellemzőnek, módszertani szempontból pedig tanulságosnak vélem, hogy Gaál Gábornál elválaszthatatlanul egybefonódik a transzilvanista irodalom bírálata a romániai magyarság társadalmi létében végbe ment metamorfózis felvázolásával. Ez az elemzés éppen ezért szociológiai jelen-

* Kántor Lajos—Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945—1970. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.*

tésű is; a *romániaiság* megfogalmazásával nem csupán irodalmunk, hanem nemzetiségünk sajátos meghatározottságát tárta fel. Eljárása változatlanul megőrizte heurisztikai érvényét a felszabadulás után kibontakozó szocialista nemzetiség és irodalma tanulmányozásában.

*

Irodalmunk a folytonosság és a diszkontinuitás egységét mutatja fejlődésének két alapvető szakaszában. Míg a folytonosság társadalmi alapját a honi magyarság kisebbségi, 1944 után pedig nemzetiségi helyzete alkotja, új vonásai a népi demokratikus, majd a szocialista átalakulás folyamatában jelentkeztek. Kántor és Láng főként e koordináták között rögzíti jellegzetességeit: „Ilyenformán a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 után nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi.“ (i.m. 7).

E definíció értékes adalékokkal szolgál a nemzetiség szociológiai meghatározásához, s ezen túlmenően, a nemzeti-nemzetiségi kérdés vitájához. Ha ugyanis irodalmunk társadalmi meghatározója a romániai magyarság kisebbségi, illetve nemzetiségi helyzete, akkor a Gaál Gábor-i visszakövetkeztetés vonalán nemzetiségünk és művelődésünk lényegi vonásait is megközelíthetjük. Ebben az optikában a nemzetiség etnikai-történeti közösség, amelynek ismérvei hasonlóak a nemzethez, szerepe és távlatai szintén egyezők vele. Számszerűleg kisebbség a többséget alkotó nemzet mellett, tagjait egybekapcsolja a közös nyelv és kultúra, valamint az összetartozás tudata és a kollektív azonosság megőrzésére, fejlesztésére irányuló akarat. (Vö. Nagy György: *A nemzetiség fogalma*; Mikó Imre: *Nemzet és nemzetiség. Korunk*, 1971. 5.) Ha a nemzetmeghatározás „rugalmasabb, szabadabb formulá“-ja szerint a nemzet anyagi, nyelvi és szellemi közösség (Deme László), akkor a nemzetiség olyan képződmény, amelynek esetében e három és még más tényezők játéka (külön és együtt) a nemzettől eltérő alakulatot, összefüggéseket hoz létre. Konkrétan: a honi magyarság a román nemzettel és többi nemzetiségekkel él (ez az együttélés egyébként évszázados) a közös terület, gazdasági létfeltételek és államiság megszabta egységben. A történelmileg kialakult keretek között, a közös múlt szabadságharcos hagyományainak folytatásaként az egységet biztosító objektív tényezők hatását azok a közös célok és eszmények fokozzák fel, amelyek az új társadalom létrehozásában új centripetális erőként jelentek meg.

Ennek megfelelően művelődésünk szervesen kapcsolódik a szocialista Románia kultúrájához, Kántor és Láng elemzésében pedig támpontot találunk jellemzőinek megfogalmazására. Ha egyrészt irodalmunk „örökségül kapta a nemzeti irodalom valamennyi értékét, az egységes irodalmi nyelvtől a klasszikus hagyományok formálta értékszempléltig“ (i.m. 6), másrészt pedig „létfeltételei arra utasítják..., hogy a romániai kultúra vérkeringésébe ömlessze a magyar irodalom humanizmussal és európaisággal eljegyzett áramát Balassitól József Attiláig — s ugyanakkor romániaiságából adódó sajátos vonásaival termékenyítő többletet jelentsen a magyar kultúra számára is“ (i.m. 7), akkor ezek az irodalmat jellemző vonások rányomják bélyegüket arra a művelődésre is, amely magában foglalja. Művelődésünk mikrokultúra: a honi magyarság létének, törekvéseinek kifejezése. A romániaiság éppen ezért lényegi jegyét alkotja. E meghatározottságában viszont

— mint láttuk — nemzetiségünk ismérvei közé tartozik, s egyben termékenyítő, közelítő kölcsönhatások hordozója. Funkciója természetesen nem csupán a hagyományközvetítésből származik. Nemcsak retrospektív jellegű, hanem a jelenben s a jövő távlatában is érvényesül. E minőségében pedig internacionalista hivatást tölt be.

A romániai magyar irodalom — történetének tanúsága szerint — nem csupán a megismerés síkján játszott és játszik szerepet a nemzeti kérdés viszonylatában. A felszabadulás előtt, egy tőkés-földesúri rendben élő nemzeti kisebbség szellemi megnyilvánulásaként, részben tükrözte az uralkodó nemzet vezető körei és az elnyomott kisebbség között feszülő ellentétet (amely egyébként mindig az alapvető osztályantagonizmusok függvénye volt) részben pedig fürkészte és felvillanította a megoldás-lehetőségeket. Ez az érdem természetesen demokratikus áramlatait, a társadalmi valóságot hitelesen-kritikailag tolmácsoló alkotásait illeti meg. E megközelítésben elemzik szerzőink a transzilvanizmus kezdeti szakaszának az erdélyi magyarság kultúrónállóságát tételező reális tájékozódását és egy széles, a kisebbségi feladatok megoldásához szükséges értelmiségi összefogást szorgalmazó teljesítményét. Ebben a szellemben méltatják Benedek Elek szerepét a szülőföld-szeretetre való nevelésben, egy aktív kisebbségi kultúrpolitika ösztönzésében és annak az erkölcsi modellnek felelősségtudatnak a sugalmazásában, amely egy bizonyos szakaszban a „székely írók“ munkásságát is jellemezte. Kántor és Láng a kisebbségi létvalóság felé fordulásban jelöli meg a „vallani és vállalni-vita“ pozitívumát. Első irodalomtörténetünk megfogalmazói kellően értékelik a 30-as években fellépő új nemzedék szociális szemléletét és érdeklődését, valamint a mítosszá és konzervatívívá merevedő transzilvanizmussal szemben tanúsított bírálatát. Megkülönböztetett figyelemmel regisztrálják a román—magyar kultúrközeledést, a kölcsönös megismerést serkentő írói-kiadói kezdeményezéseket és kiemelik az európaiságot, az egyetemes kultúrhumánusot mércének állító törekvéseket, amelyekben a vidékies-nacionalista elszigetelődesi tendenciákkal szemben fellépő irányzatot köszöntik. A régi *Korunkban* a „tiszta osztályvonal“ irodalmának, az új nemzedék realizmusának fórumát, azt a folyóiratot látják, amely „a romániai magyar irodalom haladó szárnya elé európai és egyetemes nemzeti mértéket tudott állítani“ (i.m. 20). Hangsúlyozzák, hogy a lap vezető orgánuma lett a népfőnt-irodalomnak, és kimagasló eredményt ért el a nemzeti kérdést, a romániai magyarság sorsát az ország demokratizálásával, a munkásság és a parasztság követeléseivel egybekapcsoló Vásárhelyi Találkozó előkészítésében. A Találkozó jelentőségét pedig abban jelölik meg, hogy „a szorosan nemzetiségi problémákon túllépve, azokat a romániai — és az egyetemes európai — haladás kérdéskörében tudta szemlélni, s megteremtette egy, a kor követelményeinek megfelelő népi egység feltételeit, a nemzetiségi és a haladó társadalmi igények szintézisét“ (i.m. 22).

Mindezekben irodalmunk élenjáró képviselőinek népi-erkölcsi elkötelezettsége, ama feladatvállalása nyilvánul meg, amely munkásságukat hatékony szubjektív tényezővé avatta a nemzeti kérdés megoldásáért, a demokratikus átalakulásért folyó küzdelemben.

A felszabadulás után, a gyökeresen megváltozott körülmények között új vonásokkal gyarapodik irodalmunknak az előbbieken érintett szerepe. Kántor és Láng szerint ez az irodalom „a szocialista nemzet—szocialista nemzetiség kialakulási

folyamatának, a folyamat problematikájának sajátosságait közvetíti“ (i.m. 6). E közvetítés is cselekvő ráhatás a közvetített folyamatra. A szellemi felderítésnek, az eszmei kezdeményezésnek és horizont-tágításnak ama lendülete, amelyben újszerűen ötvöződik a magyar irodalom hagyományos ideológia-pótló, nyomatékosan társadalmi-politikai eszményeket hordozó jellege az új közösségi elvárásokból, az élet új igényeiből fakadó funkcióval. Bizonyos folytonosság persze e téren is megállapítható. A nemzeti-nemzetiségi problematika a megváltozott feltételek között sem elválasztó, elszigetelő mozzanat, hanem összekötő kapocs, az az artikuláció, amely szervesen egybefűzi a romániai magyarság törekvéseit az egész ország valóságát forradalmasító átalakulással, az alkotó marxizmus úttörésével, a szocialista demokrácia elmélyítésével. A szocialista humanizmus — ellentmondásokon átvevő — kiteljesítésével. Irodalmunk — legjobb hagyományainak szellemében és legjobb alkotásaiban — a haladás, az emberség ügyének letéteményese, mindenfajta el- és bezárkózás, szellemi szklerózis és maradiság ellenfele.

Ennek az elkötelezettségnek a jegyében indult el fejlődése, ezzel az eszmei tartalommal töltötte meg azokat az intézményesített kereteket és szervezeti formákat, amelyek az irodalomnak a társadalom életében elfoglalt új helyét biztosították. Ligeti Ernő állapította meg — megszépítő általánosítással — a két világháború közötti kor romániai magyar irodalmáról, hogy eszménye — politikai eszmény. Nos, ami csak részben volt igaz a felszabadulás előtt, valóban jellemző vonással vált 1944 után. Irodalmunk antifasiszta-népfronti tradícióinak jegyében vette ki részét a szellemi újjáépítésből, és még fokozottabban az „együttélés műhelyé“-vé vált a kortárs román irodalom rendszeres fordításával, képviselőinek megszólaltatásával és a velük megteremtett bensőséges együttműködés révén.

Kántor és Láng nem hallgat a normatív irodalomszemlélet, a dogmatikus türelmetlenség, a proletkultos ingerültség okozta károkról, s könyvük egyik legfőbb erényének azt az élő marxizmusból ihletődő kritikai elemzést kell tekintenünk, amellyel az ötvenes évek jelenségeit tárgyalják. Ugyanez a vízió teszi számukra lehetővé, hogy nyomon kövessék és méltassák a kritikában s a szépirói alkutatás minden területén kibontakozó modern törekvéseket, azokat a műveket, amelyek — az egész ország megújuló szellemi légkörében — a gondolatiság, a szocialista humánus térhódítását jelzik. Tudatosítják a hagyományok értékelése körül zajló viták ideológiai töltését, egy tudományosabb felfogás felülkerekedését. Rámutatnak a világirodalmi értékek árnyalt értelmezésének ösztönző szerepére az egymást követő írói nemzedékek fellépésében és sikerében. És ami a legfontosabb: optikájuk nem egysíkú. Értékskálájuk megfelelő helyet és fajsúlyt biztosít a legváltozatosabb alkotói elvek, stílusok képviselőinek, a hagyományosabb realizmustól az avantgarde előzmények felújításán át a különböző nonkonformista kísérletekig. Indokoltan visszaautasítják a gyökeresség és kozmopolitizmus mesterségesen felszított vitáját, hogy félreérthetetlenül állást foglaljanak a honiség és európaiság kölcsönös feltételezettségét posztuláló, népi-nemzetiségi elkötelezettségű, a társadalmi kritika szerepét hordozó és a szocialista eszmeiséget korszerű, változatos formai megoldásokban érvényesítő irodalom mellett.

E sommás áttekintés is bizonyítja: irodalmunk története nem csupán elválaszthatatlan az eszmetörténettől, hanem bizonyos korszakokban azonos is vele. Valóban, közéletünk nagy ideológiai vitái az utóbbi évtizedben főként az irodalom, a művészet áttételében zajlottak. Ezért kell az írókban és költőkben, a kritikuskban és irodalomtörténészekben a nemzetiségi értelmiség leghatékonyabb

csoporthát látunk, azt a különítményt, amely a legtöbbet tett eddig a romániai magyarság létérdekeiből származó törekvéseinek kifejezésére, előmozdítására. Ezért tartom Kántor és Láng könyvét nélkülözhetetlen előmunkálatnak a kor megírandó eszmetörténetéhez, értelmiségünk elkészítendő szociológiájához is.

A romániai magyar irodalom ideológiai jelentésében pedig nemcsak a már említett hagyományt látom munkálni, hanem az újabb keletű fejlődés során megmutatkozott jelenségek következményeit is. Meggondolkoztató például, hogy sok jeles irodalomkutatónk, kritikuskunk és esztétánk alapműveltsége filozófiai jellegű, mint ahogyan számos filozófusunk, ideológusunk munkássága hangsúlyosan irodalmi-művészi tájékozódású. Valamilyen különös szelekció folytán (ezt a jelenséget tanári tapasztalataimból ismerem) humán érdeklődésű fiataljaink legtehetségesebbjei évek óta az irodalom felé orientálódnak s csak az utóbbi időben jelentkeznek a filozófiai karokon. Tény, hogy az elemzett korszakban kevés jelentős társadalomtudományi munka látott napvilágot, úgy látszik tehát, hogy a már felszámolt dogmatizmus ezen a téren nehezebben behozható kiesést okozott, mint az irodalomban. Tény az is, hogy az írók a filozófusoknál nagyobb hatékonysággal képviselték az újító eszmevilágot, több alkotó kezdeményezésről és bátor úttörésről adtak tanúbizonyságot.

E jelenségek összefüggésében és az irodalomtörténetünk nyújtotta ismeretek birtokában — úgy érzem — világosabban, egyértelműbben ítélnünk művelődésünk irodalomközpontúságának kérdésében is.

Amikor a hagyományértékesítés számbavétele során művelődésünk irodalomcentrizmusára utaltam (*Korunk*, 1969. 8.) nem volt, nem is lehetett szándékom, hogy tagadjam, csökkentsem irodalmunk múltbeli és mai érdemeit a nemzetiség életében. Csupán a tradíciók ápolásában megmutakozó egyoldalúságra hivatkoztam, és kiemelttem, hogy a korszerű nemzetiségi tudat belső struktúrájának meg kell felelnie a tudományos-műszaki forradalom, az élet támasztotta új igényeknek. Sokoldalúan tagolt művelődéspolitikát sürgettem, amely hatékonyabban ösztönözné a társadalom- és természettudományok fejlődését — az irodalomhoz való felzárkózásnak, a szakkompetencia elmélyítésének jegyében.

Kántor és Láng könyve csak megerősített e konklúzióm időszerűségét illetően.

Mikes Kelemen szülőháza (Bartha Árpád felvétele)

